

VB 22324

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 10. SZÁM.

A CSERÉNY SZÓ EREDETE

IRTA:

MÉSZÖLY GEDEON

SZEGED, 1930.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

XB 142458

VB 22324

IV. / 1015
1.-

2132

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 10. SZÁM.

Szaki 541

A CSERÉNY SZÓ EREDETE

IRTA:

MÉSZÖLY GEDEON

Nyári hajlékban Bräichlben
Bräichl - Kardon Lajos
Lőrincz és Kertész baritonmesterek
Mészöly Gedeon

SZEGED, 1930.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

JATE Egyetemi Könyvtár

J910003131

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történelmi Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: ~~VI~~ Lez.: ~~VI~~
@ csoport: ~~2154~~ szám.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 30-1501

A cserény szó eredete.

Közönségünk legnagyobb része ezt a szót az Alföld pásztorairól, pusztáiról írt költeményekből ismeri.

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azért, mert gulyássá lehettem;
Eb cserélne *cserényt* palotával,
Sem életet köszvényes nagy úrral.

— — — — —

Öt bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy becsülnek: gazdám ő kegyelme.
Gulya fekszi körül *cserényemet*,
Hat komondor istrázsál engemet.

1823-ban írta e sorokat egy dalában MÁTYÁSI JÓZSEF, s e dal „otthon lelvén magát“ a nép „ajakin“, ismerős az ma is a népdalgyűjteményekből.

Pusztán születtem, a pusztán lakom.
Nincs födeles, kéményes hajlokom;
De van *cserényem*, van jó paripám:
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Ezt meg PETŐFI írta 1844-ben Kunszentmiklóson. Ugyanő írta 1848-ban a Kiskunságról:

Gazdag legelőkön
Visz az út keresztül, ott hever a göboly,
Rekkenő a hőség, azért nem fogyaszt most
A kövér, mezőből.
Cserény oldalánál
Szundikál a gulyás leterített subán;
Kutyái is lomhák, nem is pillantanak
Az utazó után.

Tudományos célú első említése a *cserény*nek a Magyar Tudós Társaságnak 1838-ban kiadott Tájszótárában lelhető: „*cserény*, csikósok' és gulyások' vesszőből font ide 's tova hordozható sátora“. 1853-ban KUBINYI FERENC és VAHOT IMRE „Magyarország és Erdély Képekben“ című könyve írásban és képben bővebben ismerteti a *cserényt* (I. köt. 110—111. l.): „ . . . a gulyás és csikós, az első a gulyánál, az utóbbi a ménésnél az úgynevezett »*cserénynél*« tanyáznak. A *cserény* egy négyszög alakú alkotvány vesszőből

sővényt szerűleg fonva, födél nélkül, rajta ajtó gyanánt egy téres nyílással. Ezen alkotvány egy helyről a másikra vihető s a pásztori vándorlásra igen célszerű . . . E sővényzet csak szél ellen használtatik, s arra, hogy a gulyás- vagy csikós-személyzet abban, mintegy kerített helyen gúnyáit és főzőedényeit tartsa s egy-szersmind főző-helyéül és zárt körű ebédlőjéül szolgál . . . A cserény az újabb időkben már deszkákból összeállított falazatból is készí-tetik, melynek összeállítása s ide s tova szállítása amannál sokkal könnyebb: a deszka-kerítvény 4 oldal falazata vas-kapcsokkal ál-líttatik össze. A rajz is egy ilyen deszka-cserényt tüntet fel¹. Innen vette 1856-ban HUNFALVY JÁNOS is a cserény leírását (Magyar-ország és Erdély eredeti képekben, I. köt. 239. l.): „A gulyás és csikós számára az úgynevezett *cserényt* készítik. Ez négyszögletű alkot-mány vesszőből vagy deszkából; födél nélküli, egy helyről a másikra vihető. A barom e pásztori tanyához annyira szokott, hogy azt minden éjjel magától körülheveri. A sővény szerű cserény mintegy öt láb magas, csak a szél ellen használ, s a gulyások és csikósok főző-helyéül, s gúnyáik és főzőedényeik tartó-helyéül szol-gál¹”. A Magyar Nyelvőr 1879-diki évfolyamában is annyit találunk a cserényről, hogy „leállították a reköttye vesszőből font süvénfalat” (PÉTER D.: Nyr. VIII: 43). SZINYEINEK a kilenc-venes években megjelent Magyar Tájszótár-a halasi, kecskeméti, félegyházi adatok nyomán ezt mondja a *cserényről*: „nád v. vess-ző fonadékból v. kukorica-szárból csinált pusztai hajlék csi-kósok, gulyások, juhászok számára”. Ez eléggé szűkszavú leírások után bezzeg szót nem kímélve meghányták-vetették a cserény dol-gát HERMAN OTTÓ és KADA ELEK a Vasárnapi Ujság 1895-diki év-folyamában. Szót nem kímélve azért, mert a cserény körül addig-addig ellenkedtek egymással, míg végre is egymás személyének men-tek, ha nem is bot végével, de toll hegyével. A vita hevességére jel-lemzők a két végsorai. HERMAN OTTÓ így végzi mosdóját: „mind-ezek után KADA ELEK úr igazmondását szülő városa hatóságának hivatalos igazmondásával állítom szembe s kijelentem, hogy vele mindenkorra, mindent elvégeztem”. (Vas. Ujs. 42: 690.) KADA ELEK törülközője pedig ilyen volt: „HERMAN OTTÓ úr engem a Zubornyák cserényében levő kis macskához hason-lított. Elfogadom a hasonlatot azzal, hogy ha karmolok is,

¹ MADARASSY LÁSZLÓ „Nomád Pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon” c. 1912-ben meg-jelent művében, mely a *cserény* leírását és irodalmát is tartalmazza, úgy véli, hogy HUNFALVY JÁNOS e sorainak forrása b. PRÓNAV GÁBOR (I. 44. l.). . . . Bárá Prónay Gábor állított szép emléket” úgymond MADARASSY „a korabeli cserénynek „Vázlatok Magyarhon népéletéből” című, úgy a hazai, mint a külföldi nagy közönségnek szánt díszművében, ahol a sok színes népeleti jelenet között a gulyascserényt is bemutatja. A szöveg szerint: „A gulyás élete a pusztához van kötve. A dús legelőn 's a' teremő kék mennyezete alatt . . . ott a' gulyás egész világa, ott reá bízott marhái közt az ő cserénye . . . Mezei konyháját szalma vagy nád fonadék keríti, védve tűzét a szélétől.” Egy év mulva, 1856-ban, ugyanezt találjuk, majdnem szóról-szóra a „Magyarország és Erdély eredeti képekben” című vállalat első kötetében, mely vállalatnak szövegrésze Hunfalvy Jánostól való és a pásztorcserényre vonatkozó adatait, úgylátzik, Prónaytól vette át.”

sérteni nem ízlésem; de eszembe jut, hogy van ott a cserénynél kakas is. Rettenetes bögyösséggel szokott kukorikolni és azt hiszi, hogy azért derült Bugacra hajnali világosság, mert ő kukorikol. Én tölem hiheti". (Vas. Ujs. 42:867.) E kukorikolásoknak és karmolgatásoknak azonban meglelt az az örvendetes haszna, hogy fölkutatták, leírták, lerajzolták a vesszőfonású cserényt s megállapította HERMAN OTTÓ, hogy: „Az ősi-cserény »süvény«-táblákból való (1848 óta deszkacserények is akadnak), melyek fűz vesszőből vannak »szőve«, a táblák sarkait bikacsök-kötés tartja együtt s cserény-karók támasztják". (Vas. Ujs. 42:690.) Végül aztán MADARASSY LÁSZLÓ már említett nagy tanulmányában a legrészletesebben megírta és képekkel megvilágosította a cserénynek mind multját, mind jelenét. E kiváló, lelkiismeretes műből hadd idézzem a következőket (Nomád Pásztorokodás 48—49. l.): „Nem . . . könnyen ment a vessző-enyhelyek elkészítése. A hozzávaló rekettyét, malát- és sárfüzeket nem nagyon bőven termette a kecskeméti pusztaság; érte a Dunáig, Tiszáig is el kellett menni. A vesszők kiválogatása is nagy gondot kívánt. A tapasztalatlan ember a korán megsárguló, haszontalan *sárfüzet* is elvitte, de aki értett hozzá, meg sem állt addig, míg a zöld és erős malát fűzre nem talált, melynek az a tetszetős tulajdonsága is van, hogy szépen megpirosodik. A vesszők fonása sokkal több munkát, időt kívánt, mint a nádak fűzése, ezért csak telelés idején fogtak hozzá. Ennek sem minden pásztor értette a módját. Előbb két cserénybeli karót, kissé megdült állásban, leverték; ezekre mintegy félöl magasságban, keresztben, a cserénykötőszijakkal rudat kötöttek. Ehhez a rúdhoz támasztották, a fal terjedelméhez képest, arányosan elosztva a bordákat alkotó vastagabb *nagykarókat* és a vékonyabb *kiskarókat*. Azután megkezdődött a fonás, de előbb még a nagy- és kiskarókat kissé beszúrták a földbe. Az alsó részen először, mintegy tenyérnyi szélességben, csak könnyű fonást csináltak; ebbe szúrták bele az első, hosszú, lefonás alá kerülő vesszőket, hogy átfonják velük az egymást sűrűn váltogató kiskarókat, meg az erősítésül ritkásan beállított nagykarókat. Minden további vesszősorozatnak a leszúrása már az előtte fekvő rendesfonásba történt. Mikor a fonással felértek annyira, hogy a karókból csak pár újjnyi állott ki, a fonást beszegették, az egész táblát kihúzták a földből, megfordították, leszedték az ideiglenes könnyűfonást, hogy lefonják, beszegejék a táblának másik végét is. Fonás közben a vesszőket egy négyszögletű fával veregették egymásra, hogy a cserényfalban hézagok ne maradjanak. Az ilyen módon, takarosán elkészített falnak több olyan előnye volt, ami a nádfalnál alkalmasabbá tette úgy a vándorló, mint a süttő-főző, tannyázó életre . . . A cserényfalaknak nem ártott sem tűz, sem víz, sem jóság, a hurcolást is esztendőig állották, hátrányuk a nehéz elkészítésén kívül csak abban állott, hogy a legjobb fonáson is ke-

resztülfütyült a szél. Takarosságánál, tartósságánál, tűzállóképességénél fogva ott, ahol a pásztorok állandó vándoréletet folytattak, ahol sok embernek süttöttek-főztek, ahol nagyszámú szilajjóság feküdt körül a cserényt, az enyhelyek közül a cserényfalazatú diadalmaskodott, indult fejlődésnek és érte el tökéletességének legmagasabb fokát a múlt század közepetáján. Ennek a — hogy úgy mondjuk: átlagos — cserénynek az enyhelyrésze, az élő emlékezet és a fennmaradt egy-két példány szerint a következőképen alakul: Van öt darab tábla; ebből mindig egy a *hátsócsereény*, egy az *oldalcsereény*, egy a *végcsereény*, egy az *elsőcsereény* és egy a *szárnyékcserény*; ezenkívül az *ajtószárny*, amely a visszaemlékezések szerint mindig deszkából készült. Pedig hogy ez is vesszőfonású lehetett egykor, arra Peszéradacsnak változatos formájú cserényei között még példát találunk“.

Aki a pásztori cserényről többet akar tudni, az olvassa el MADARASSYNak idéztem művét. Nekünk az itt előadottak elégségesek már arra, hogy megtaláljuk a *cserény* szó magyarázatához szükséges alapot. Az eddigiekből ugyanis megállapíthatjuk azt, hogy a deszkacsereények ideje előtt úgy fonták a cserényt vesszőből, és a *cserény* nemcsak az egész alkotmányt jelentette, hanem *cserény*-ek voltak külön a fonnott falak is: „hátsócsereény“, „oldalcsereény“ stb. CZUCZOR-FOGARASI Szótára is (1862) *cserény*-nek nevezi azokat a fonnott oldalfalakat, amelyekből valamely épület áll: „*Cserényakol... Cserénynyel*, azaz vesszőből fonnott sövény nyel kerített akol“.

A könyvön nőtt városi közönség, mely a *cserény* szót az irodalomból ismeri, abban van, hogy ez a szó csak a pusztai pásztorhajlékok neve. Mielőtt azonban elkezdenénk a szó magyarázását, jól figyelmezzünk arra, hogy a *cserény* nemcsak az ismertetett épületnek vagy annak falainak neve, hanem sok más tárgy is mind a régi nyelvben, mind ország szerte a mai népnyelvben.

1514-ből említi az Oklevélszótár az *Apro azalo czerenek*-et és 1587-ből a *Zylva azalo cheren*-t; MÁRTON JÓZSEF Lexicona szerint (1807): „*Tserény* . . . eine Flechte zum Obstdörren“; CZUCZOR-FOGARASI Szótárában is ott van a *cserény* jelentései között: „Gyümölcszárító, vesszőből“. Ide való a MTSz. *sering* szava is, melynek a *cserény* címszó alatt volna helye: „szán-alakú fonnott aszaló-eszköz“ (Szilágy m.) 1597-ből jegyzi föl az OklSz. a *Sayt zarazto cherenj*-t. Ezt a „sajtszárasztó cserény“-t vesszőből fonták régen is, vesszőből fonják ma is ott, ahol használják; megtaláljuk leírását és rajzát a Néprajzi Értesítőben (VI: 207.): „Muraközi horvát házak sajátságos velejárója és állandó attribútuma a változatos alakú sajtszárító . . . Négyszegletes, téglalakú, kúpos, gömbölyű vagy felfordított teknőforma kosarak a leginkább kedvelt alakok . . . Azt mondhatjuk, hogy a vértelenen függő fűzfakas inkább a kis gazdák házainak attribútuma . . .“ 1577-ből említi az OklSz. *Harom zakaztho cheren*-t. Ez bizo-

nyára kenyérszakajtásra való kosár volt, tehát fonva volt. Bizonyítja ezt az, hogy a *cserén* Felsősomogyban „vesszőből font véka” (MTSz.), a *cserim* Pápa vidékén „keskeny fenekű, felfelé szélesedő kosár (NyFüz. XVII:27.). CzF. szerint még a *cserény*: „némely vidékeken a falusi konyhaajtók előtt vesszőből font félajtó, saraglya”. A MTSz. szerint is „*cserény*, *csörény*, *sörény*: a konyhaajtón kívül levő félajtó, rácsajtó, vesszőajtó” (Göcsej, Baranya, Kiskunhalas, Kecskemét). A MTSz.-ban a *cserény*-nek ezt a jelentését is megtaláljuk: „sövénykapu, mely közönségesen nyírfa-gallyakból készül, s amelyet kis- és nagykapunak v. kocsiszin-kapunak használnak” (Somogy és Vas m.). Ezzel azonos szó a kalotaszegi *cserind*-kapu. BÁTNY mondja, hogy: „Szegényebb helyeken (Magyarókerke stb.) még sűrűn találkozhatni a gúzs-ból font, ú. n. *cserind*-kapukkal. Az ősi forma itt is ez volt, csak, amikor a nép „világosodott”, jöttek divatba a leveles kapuk. (NÉrt. VIII:54.). Vannak még a MTSz.-ban a *cserény*-nek következő jelentései: „(vesszőből font) teherhordó (pl. trágyahordó) saroglya” (Balaton melléke, Baranya); „[vesszőből font] szekérsaroglya” (Somogy); *sirin* alakváltozatban Zentán „vesszőből font szekéroidal”; Felső Somogyban pedig a *cserén* „vesszőből font kerítés”.

A MTSz.-ban olvashatjuk még azt is, hogy a *cserény* „szabad tűzhely fölötti füst- és szikrafogó” (Szolnokdoboka, Székelyföld). Itt nincs ugyan megemlítve az, hogy a szikrafogó *cserényt* is vesszőből fonták, de kitűnik az SZILÁDY ZOLTÁNNAK a szikrafogóról szóló értekezéséből (Népr. Ért. X: 11.), sőt megtaláljuk e cikkben a helyes nyomot is a *cserény* szó eredetének megfejtéséhez. SZILÁDY cikke SZINTE GÁBORNAK egy megelőző cikkéhez kapcsolódik. SZINTE arról adott hírt (Erdély, 1903. évf. VII:20—36.), hogy: „néhány székely községben, mint Kibédén, Sóvárado, Kisküküllő felső vidékén, egy kúpalakú kast láttam a kakasülőre felakasztva, úgy, hogy szájával a kürtő felett egy felfogó készüléket képezett, mely a szikrát felfogta, a meleg füstöt visszaverte és a hijjban szétterelte”. Ezek a sorok keltették föl SZILÁDY figyelmét s ő a következő ismertetést írta a szikrafogóról: „Sóvárado a szikrafogót cigányok fonják, olyan „porony”-ból, vagyis vörös vesszőből, amely nem „guvad” meg, vagyis nem válik el a héja. Itt háromféle alakját láttam. Az egyik, amit SZINTE leír, mintegy 70 cm. magas és 80 cm. átmérőjű. Ezt kötélén akasztják fel a padlásra a „csempe”, vagyis a székely cserépkályha kürtője fölé. Másik alakja ennél jóval nagyobb volt és a kürtő felett két bakon volt megerősítve. A harmadik már szervesen összefüggő része a háznak, vagyis a konyhának. A nyílt tűzhely felett mintegy 2×3 m. = 6 m² területen hiányzó tetőpadozatnak a helyén, négy alapperendára erősített kas ez. Kupoláson görbülő négy oldala egy gerincben találkozik, egyik végén füstlyukat hagnak rajta. Ez is vesszőfonás, mint a két előző, de ugyan-

ilyent deszkából is állítanak a Kisküküllő vidékén a falusi kovács-műhelyekben; még csak be sem vályogozzák az alját, úgy is megfelel. A sóváradi három alak értesülésem szerint Makfalván és Marosjárán is megvan, de ott *cserény*-nek nevezik őket; Csekelaka vidékén pedig (Alsó-Fehér m.) *cseren*-nek ejtik. Ez a szó minden hangbeli változatával csakis a vesszőből font szikrafogókra vonatkozik és annak is inkább az anyagára, mintsem a tárgyra magára. A Magyar Tájszótár az ország különböző részeiből vagy tízféle különböző tárgy megjelölése gyanánt említi a *cserény* szót. Jelentése tehát az illető tárgyakra nézve semmi esetre sem megkülönböztető, hanem inkább összefoglaló természetű, éppenúgy, mint a *lésza* vagy oláhul *leasa*, ami ugyancsak vesszőfonadékot jelent. Lehet az: ajtó, szekéroldal, vagy szárító pad, kemencerészlet, vagy szikrafogó. Mint szikrafogót említi a MTSz. Szolnokdoboka megyéből és általán a Székelyföldről. A „parasztház pitvarának vesszőből font padlása (Székelyföld)“ — nem lehet más, mint a sóváradi, harmad sorban leírt alak.

Az eddigiekből világosan látható, hogy a *cserény* mindég olyan tárgyat jelent, amely vesszőből van fonva, vagy pedig eredetileg vesszőből volt fonva. A *cserény*-nek tehát — mint látni fogjuk — eredeti jelentését találjuk meg a legrégibb, az eddig felsoroltaknál mindnél régibb adatokban, hiszen a legrégibb adatokban kell keresnünk mindig a legeredetibb jelentést. A legrégibb adatok a XV. századból valók: „*cratis—cheren*“ Schl. Szój., „*crates—cheren*“ Beszt. Szój. A „*crates*“ jelentése tudniillik MÁRTON JÓZSEF latin szótára szerint (1818): „*tsereny*, ráts: jedes geflochtene Werkzeug . . .“, MOKRY Deák-Magyar Etymologiai Lekszikona szerint (1823) „mind az a' melly vesszőből, vagy más matériából öszve van fonva, 1. szekérkas, 2. lésza, a' millyen az aszalón szokott lenni“, FINÁLY szerint pedig: „ . . . összefont vesszők . . .“ A *cserény* eredeti jelentése tehát a „*crates*“ = jedes geflochtene Werkzeug.

Az eredeti jelentés szemmel tartása miatt nem érthettem egyet MADARASSY LÁSZLÓVAL, ki MELICHRE való hivatkozással ezt írta idézett művében (43. l.): „A *cserény*, mint szó, egyike azoknak az ősi, úgynevezett: balkáni szavaknak, melyeknek eredeti jelentése még megfejtetlen, hovatartozása homályos és az út, amelyet napjainkig megtett, földerítetlen. A magyar nyelvkincsbe kétségtelenül a szláv-ságból került“. 1912-ben jelent meg MADARASSY könyve, s én még azon évben írtam egy rövid vázlatot a *cserény* szó eredetéről, avval indulva meg, hogy a szó eredeti jelentése „vesszőfonadék“, s e miatt nem lehet szláv jövevényszó, ugyanis a szláv nyelvekben a *cserény*-nyel egyeztetett szavak csak „tűzhely“-et jelentenek, vagy annak valamely részét. „A sok jelentés közül (melyek a MTSz.-ban a *cserény* címszó alatt vannak) — írtam — egy sincs, melyből a többit le lehetne vezetni; ez a legfőbb érv“ szlávból való származtatás ellen.

Valamennyi jelentés azonban odamutat, hogy a szó eredetileg a különféle tárgyak anyagát jelentette, ugyanis a *cserény* és változatai oly tárgyakat jelölnek, melyeknek alakja, rendeltetése különböző ugyan, de mind vesszőből fonottak“. Kéziratomat közöltem annak idején MELICH barátommal; ő azonban azt a tanácsot adta, hogy jó lesz a dolgot meggondolnom, mert a szó szláv eredetét már ő is kétesnek tartja ugyan, de nem fogadhatja el azt a magyarázatot sem, amelyet akkor én adtam. MELICH tanácsára tehát bölcsen félretettem a *cserény* szó eredetéről tizenkét évvel ezelőtt írt munkáskámát — és csak most vettem elő újra. Elővettem, végigolvastam s úgy láttam, csakugyan okosan tettem, hogy annak idején fiókomba dugtam. Mert bizony csak a megindulás volt jó az én fejtegetéseimben, de már tovább haladtomban utat tévesztettem.

Most aztán más úton próbálkozom: hátha célt érek.

Az EtSz. (973. l.) azt mondja, hogy: „A szláv szavak alapalakja *čerenъ ~ *čerēnъ; innen a magyar szó hangalakjában kifogástalanul megmagyarázható; a jelentések azonban ellene látszanak szólni az egyeztetésnek. A szláv szó — úgy látszik — eredetileg 'tűzhelyet, tűzhelyfélét' (l. BERN. EtWb. I. 146.) jelent, míg a magyar szó főjelentése, amelyből tárgyi alapon a 3. és 4. jelentés is megfejtethető, tulajdonkép, geflecht, flechte, jedes flechtwerk, hürde, lésza'. Más szláv szóval való egyeztetés... elfogadhatatlan“. Az a 3. és 4. jelentés, melyre az idézett sorok mutatnak, a következő: „a szobai kemencék belső kő- v. téglafala, amelyre a kályhacserepeket ragasztják (MTSz.) és: „a tűzhelynek azon falrésze, amelyre edényt-mit raknak“ (MTSz.). Valóban mind a két jelentés megmagyarázható abból, hogy a banyakemence vázát tudvalevőleg vesszőből fonták s az ilyen cserényfalra került aztán kívül-belül a tapasztás; az edénytartó pedig eredetileg szintén vesszőből volt fonva. Ami azonban a *cserény* szó etimológiáját illeti, az EtSz. ennyit mond: „Eredete nincs tisztázva“.

Hogy tehát ezt is tisztázzuk, vegyük mármost a jelentések megvizsgálása után a különféle hangváltozatokat szemügyre: *cserény*, *cserén*, *cseren*, *cserim*, *csörény*, *sörény*, *sirin*, *sering*, *serind*. Ezekben bizonyára az s- kezdet volt az eredetibb s abból fejlődött a cs-, mint ahogy a *séza* szóból lett a *cséza*. A *sering* és *serind* végén a -g és -d hang kétségtelenül csak később keletkezett hang; így van a *csalán*-nak is *csaláng* és *csollánt*, a *rozmaring*-nak *rozmarin* és *rozmarint*, a *bölény*-nek *belénd* változata. Az eredeti alak tehát: *sērēny ~ sörēny.

Most meg azt figyeljük meg, hogy a *cserény* szó redeti jelentésével megegyezik a *sövény* szóé, mely régen *sēvény*-nek is hangzott. *Cserény* a vesszőből font kerítés? Tudjuk, hogy annak *sövény* az általános neve. „A kert bé-kerítetté *sövénnel*, a melly hajlós kőttő vesszőkből fonatic“, Com: Jan. 71. (NySz.). Van *cserind-kapu*? Ugyanaz a legtöbb vidéken *sövény-kapu*. Van szilva-

aszaló *cserény*? Háromszékben *sövé~*: „fűz vesszőből font szilvaaszaló“ (MTSz.). Calepinus szerint „*scirpea* — *Tsereny* zekerkas“; Udvarhely vármegyében „*sövény* = szekérkas“ (MTSz.). A *sirin* vesszőből font szekér-oldal; Cegléden pedig a kocsifenék még ma is *alsöví*, annak emlékéül, hogy valamikor vesszőből fonták (TURI: Népünk és Ny. I:237.). *Cerény*-ek a pásztor enyhelyének falai is és a vesszőből font, betapasztott fal *cserény-fonás* (NyFüz. 17: 29.); tudjuk azonban, hogy *sövényfal* a közönséges neve az olyan házfalnak, mely úgy készül, hogy a keretalkotó fagerendák között karókkal töltik ki s azokat befonják vesszőfonadékkal, a fonott falat aztán kívül-belül betapasztják. A XVI. századi Gyöngy. Szót. szerint „*Casa: est agreste habitaculum, palis virgultis, arundinibusque contextum: Söwenyből chynaltatoth, nadal földött hazachka*“. A *süvé-kémény*-t is azért hívják úgy, mert vesszőből van fonva (MTSz.). Kimondhatjuk tehát, hogy nemcsak a *cserény*-nek, hanem a *sövény*-nek is eredeti jelentése: „geflecht, flechte, jedes flechtwerk“, fonás. Igen, a *cserény* és *sövény* eredeti jelentését egy szóval így jelölhetjük meg: „fonás“; hiszen a nép is Dunántúl egyszerűen csak *fonás*-nak, *fonyás*-nak is nevezi a „sövény-kerítés“-t (NyFüz. 34: 60, 48: 33; MALONYAI: Göcsej IV: 323.).

Hogy a *sövény*-t *fonás*-nak nevezik, az nagyon érthető a *sövény* szónak ismert etimológiájából is.

HORGER ANTAL a Magyar Nyelvben (IV: 466.) egy rövid, de igen jelentős cikket írt egyszer *Disznó-szögy* címen. E cikkben nemcsak e szónak adta magyarázatát, hanem egyben olyan hangtörténeti jelenségekre is reáirányította a figyelmet, hogy alapot teremtett további nyelvtörténeti eredményeknek. Rámutatott arra, hogy a magyarban több szókezdő *sz* hangból némely vidéken *s* hang lett. „Pl. ném. *Sebastian* > m. *Sebestyén* (MELICH: Ortsn.), *széccél*: *szék* > *séccél* (OklSz.), *szédér*, *szédérin* > *sédér*, *sédérény* (MTSz.), *szeksze-monca*: *cók-mók* > *széksza-monta* (NySz., MTSz.), ném. *semleug* > m. *semling* (MEL. i. h.), *szēmölcs*, *szömölcs* > *sümölcs* (NySz. MTSz.), n. *sengen* > m. *sengell*, *sengerel* (MEL. i. h.), *szērkeszt* > *sörkeszt* (MTSz.), n. *sester* > m. *sestely* (MEL. i. h.), *szipirtó* > *sipirtó* (MTSz.), n. *soldenar* > m. *soddonár* (MEL. i. h.), *szonnyad*: *lekonyul*, *lankad*, *fonnyad* > *le-sunyik*: u. az (MTSz.), *szövény* > *sövény* (NySz.), *szufla*: *lélekzet* > *sufila* (MTSz.), *szundikál* > *sun-gyikál* (MTSz.), *szundit* > *sundit* (MTSz.), *szunyáta*: *aluszékony* > *sunyáta*: *alattomos* (MTSz.), *szunyi* > *sunyi* (MTSz.), *szupérál*: *sikerül* > *supérál* (MTSz.), *szurdék* > *sordék* (MTSz.), *susztora*: *mécs*, *kanóc* > *sustora*, *susztora* (MTSz.), *születik* > *süretik* (MTSz.)“. Ezekből helyesen azt következtette HORGER, hogy a *sün-disznó süll* és *szöll*, *szüll* nevei közül az *sz* kezdetűt kell eredetibbnek tartanunk s a *szögy*

a *disznó-szőgy* összetételben a *sül* 'Igel' szóval azonos.² HORGERnek e cikke után állapította meg GOMBOCZ ZOLTÁN azt (MNY. XX: 60–63.), hogy a *sömör* a *szēm* ~ *szöm* szónak -r képzős származéka, valamint a *szēm*- ~ *szöm*-ből származott más képzőkkel a *szēmölcs* ~ *szömölcs* ~ *sümölcs* is. Megszaporította HORGERnek azokat a példáit, melyekben finnugor eredetű szavaink szókezdő *sz* hangjának láthatjuk *s* változatát: „*ször* 'haar' ~ *sörény* 'mähne' (= vog. *sär* . . . cser. *šar* 'lőszőr' . . . *szenved* 'leiden' ~ *senyved* . . .“ Végül a következő fontos észrevételeket tette: „Hogy az ómagyar nyelvnek is voltak nyelvjárásai, azt eleve valószínűnek kell tartanunk. Melich János nemrég már rá is mutatott egy ilyen dialektikus különbségre: az eredeti palatalis *i* az egyik ómagyar nyelvjárásban *i* > *ē* (> *ö*), a másokban *i* > *ü* > *ö* irányban fejlődött. Én azt hiszem, hogy a fgr. szókezdő **ś*-nek (ill. **š*-nek) kettős magyar megfelelése is ilyen ómagyar nyelvjárási eltérésekkel hozható kapcsolatba, ill. magyarázható. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, magyarázatot nyer az a feltűnő tény is, hogy a fgr. **ś*-nek a magyarban rendszerint *sz*-felel ugyan meg (pl. *szem*, *száz*, *szarv*, *szív* stb.), néhány kétségtelen esetben mégis *s*-, ill. (*s*-ből fejlődött) *cs*-megfelelést találunk: zürj. *šort*-, *falzen*-, votj. *sur*: *göri-ś*, *furche* stb. ~ m. *sor* S-laute 110 / f. *syyle* 'verruca', md. *šil'gü*. lp. *čivhle* 'pustula' ~ m. *süly* S-laute 59 . . . f. *solmu*, lp. *cnolbma*, md. *šulma* 'knoten' ~ m. *csomó* S-laute 60 . . . / votj. *šin*-, *abnehmen*-, osztj. *sen*-, *einlaufen* ~ m. *csün*-, *languesco*, *tabesco*. Ugyanezt a kettősséget mutatják török jövevényszavaink is: *szél* < óbolg. **säl*-, *szöllő* < óbolg. **šidläy* mellett *sarló* (vö. csuv. *šurla*) és *süveg* (vö. csuv. *šal'ak*).“

Megállapíthatjuk tehát, hogy már a nyelvtörténeti kor előtt is meg kellett lennie nyelvünkben a szókezdő *sz* ~ *s* váltakozásnak. Ha tehát azt látjuk, hogy PESTI GÁBOR Nomenclaturájában (XVI. sz.) a 'sepes', 'sepimentum' magyarul *zewyn* olv. *szövin*, v. *szēvin*, akkor ez a szó kétségtelenül azonos a *sövény* ~ *söví* szóval. *Szövin* ~ *szēvin* volt tehát a 'sepes', az olyan kerítés, mely fonás volt. *Szőni-fonni* két rokon jelentésű szó; ha tehát *szövin*-nek mondták a 'fonás' fajtájú kerítést, akkor a *szövin* szó bizonyára a *fon* ige párjából, a *szö* igéből származott.

Ne akadjunk fönn azon, hogy a *sövény*-t a *szö* szóból származtatjuk, holott a *sövényt* nem *szövik*, hanem *fonják*. Hiszen ez a különbség nem volt meg mindig a két ige alkalmazásában. A magyar nő 'fonja' a haját (már aki!), de az osztják és vogul nők 'szövik' a hajukat, ugyanis a 'haj-fonat'-ot azzal a szóval jelölik meg, amely a mi *szö* igénk megfelelője. A 'szöv-öm' ~ régi 'szēv-ēm' ige tövének az osztjákban *sēv*-felel meg *s* ugyanott a hajfonat neve *sēv* (Patk.);

² Horger **szöl*-gy > *szögy* fejlődést. tesz föl. Én *szöl* > **szöl'* > *szögy* fejlődésre gondolok, vö. *Sztrél* > *Sztrigy*, **valok* > **val'ok* > *vagyok*, *ül* (HB nl) > **ül'* > *úgy*, *ilyen* ~ *ígyen*, *olyan* ~ *ugyan*, *olymin* ~ *úgymin*. Erről még bővebben írok.

a vogulban *säβ- ~ säγ-* a *szöv- ~ szöv-* megfelelője s ott a hajfonat: *säγ'j*. (Szil.) A hajnak összefonódását, összegubancolódását a magyarban is fejezték ki a *sző* ige származékával. Látjuk ezt a következő kegyes „példá”-ban, melyet Ráskai Lea húgunk írt le számunkra ezeröttszáztinhét esztendőben:

„Ésmég mikoron régi várasnak népe szent Damankos atyánnak innepén az ő egyházához ájtatosson gyöleköznének, azon várasnak némely özvegy asszonya kezdé ő fejét mosni szent Damankos atyánk napján. Mikoron ez özvegy asszont az ő feje mosásáról fedenéje az ő szomszédja, monda ez özvegy asszon némőnemő megútált szóval: »Ez barátok sok megúnást, sok bántást tésznek az népeknek az ő innepékről, kinek okáért az ő innepékre nem akarok menném, sém fejemnek mosását el nem akarom hadni. Kit megmondván, kezdé fejét mosni. Imé tahát nagy hamarsággal Istennek igaz ítéleti szerént ez özvegy asszonyállatnak ő fejének bőrében oly nagy fájdalm méne be, mintha minden hajait nagy örövel kiszagatnájak, mely hajak úgy *szőntek* vala öszve, mintha öszve-*szőtték* volna őket, annéra, hogy szükség volna ő hajait elbőrétválni ő fejéről, hogy ilyen éktelenségét né viselne az ő fején. Mégésmervén kedég ez özvegy asszonyállat, hogy az őneki azért történt volna, mert szent Damankos atyánk innepét illeni megútálta vala, fogadást tőn aláztatosson, hogy, ha őket megszabadéjtanája szent Damankos atyánk ő fejének fájdalmátul es ő feje bőrének fájdalmátul, tehát míg ő élne, az ő innepét tisztességgel illenéje. Azért az fogadást mégtévén, legottan megszőnék az fájdalm, és elméne prédikátor szerzetbeli frátéréknek egyházához és az ő ezenképpen öszveszőnt hajait megmutattatta nilván az prédikáción“. (Szent Dom. 173—175.)

Sőt régen a vesszők összefonására is mondták azt, hogy „szővik”: „Megparantsollya Sándor, hogy *venikéből szőnének* hajót öszve, azt vad bőrrel bérellyék meg“. Haller: HHist. I: 47. (NySz.). Tehát a régi magyar nyelv szerint fonhatták is, *szőhették* is világ-bíró Nagy Sándornak a *sövényeket* a scythák nyilai ellen védelmül:

Igyen elbocsátá az követöket,
Csináltatott vala sok *sövényeket*,
Szereztetött vala nagy sok tömlöket,
Hajókra rakatá a *sövényeket*.

— — — — —
Oly nagy vitézséggel oselekedének,
Egyszersmind a partra kiszöködésének;
Jöllehet sok nyilat rájuk lövének,
De scythiaiak megveretének.

Ezek a Nagy Sándor „sövényei“ azok a bizonyos „*tárgynak* nevezett ostromeszközök“ voltak, amelyeket *vesszőből* *fontak* (I. TAKÁTS S.: Rajzok II: 71.), tehát Haller szerint „*venikéből szőtt*”

tek". Ha ilyen *tárgy*-at, ilyen lövések ellen védelműl „szótt” sővényt látna egy bugaci gulyás, azt *cserény*-nek, *cserény táblájá*-nak mondhatná. Hiszen *cserény*-nek mondták az ilyen sővényt 1557-ben „mind fejenként az szenyéri lovagok, gyalogok” is. Ezt írják Csányi Ákosnak: „Szolgálatonkat írjok tē kęgyelmednek mint nęmęs uronknak. Becsęnek azmely levelet kęgyelmed irt volt az *cseręnyęk* (írva: chyerenyek) felől és az szakálosok felől, beküldték vala hozzá [t. i. Becséhez] az vajdát. Azt izente ęlyen szóval, hogy ű bestye légyęn, ha [= de] addig sęmmit ępét, míg az hadnagy ętt lakik, és az szakálosokat sem adja ki. Azért minekünk nem tudom, mi szükség ez nagy pusztában enni kevesen laknonk, az ellenségnek pedig minden szándokok ręánk vagyon”. Itt ezek a *szakállas*-okkal együtt emlegetett *cserény*-ek nem kunyhók, nem is békés szerszámok, hanem ostrom ellen oltalmat szolgáló falak, sővény-ek; azt pedig tudjuk, hogy a sővény szó a *sző* szó származéka. Érthető tehát, hogy HERMAN OTTÓ — mint láttuk — azt írta a *cserény*-ről, hogy a táblái „szőve” vannak fűzve szőből és hogy a cserénynek „sok munkába kerülő szővött falazat”-a volt (A magy. ősfoglalkozások köréből). Megjegyzi ugyan MADARASSY, hogy noha „Herman Ottónál mindig szővött-falakról olvasunk, úgy a felsorolt irodalmi alakok, mint a ma élő pásztorok csak *fonásról* beszélnek”. MADARASSY-nak ezt az észleletét én is megerősíthetem ugyan, de HERMAN OTTÓ kifejezésében mégis annak bizonyítékát látom, hogy a sővény vagy *cserény* valóban olyan, mint a „szövés”.

Belenyugodhatunk tehát abba, hogy a sővény, szővin a *sző* ige származéka; hiszen megnyugodott ebben már minden magyar nyelvtudós. GOMBOCZ is ezt írja (MNY. XX: 62.): „sző, weben’ ~ sővény, hecke, zaun’, tkp. ‚flechtwerk’ (= osztj. *sew, saw-*, vog. *saw-, säy-, flechten*’, NYH^o. 141.” Tehát a *sző* igéből lett a sővény, és a sővény ugyanazt jelenti, mint a *cserény*. Eljutottunk tehát odáig, hogy már csak azt kell vizsgálnunk, hogy hangtörténet és alaktan szempontjából közös eredetre nyomozható-e vissza a *cserény* és sővény. Mert ha ez a kísérlet sikerül, akkor a *cserény* szó eredete meg van fejtve, hiszen jelentésben máris egynek bizonyult a sővény-nyel.

A sővény ~ régi *sěvény* szóban képző az -ény, tő a sőv- ~ sěv-. Ez az igető, mint a vogul alakok mutatják, még előbb *γ*-re végződött (ez a hang csak az Árpád-korban pusztult ki nyelvünkéből): *sőγ- ~ *sěγ-. No mármost, ha a sőv-ény-ben, sěv-ény-ben sőv- ~ sěv- a tő, mi a tő a hasonló jelentésű *cser-ény*-ben, melynek eredetibb alakja — mint láttuk —: sőr-ény ~ *sěr-ény? Eredeti tő a sőr- ~ *sěr-. Kérdés, hogy egyeztethető hangtanilag a sővény régi *sőγ- ~ *sěγ-tőve és a *cserény* sőr- ~ *sěr-tőve? Nemrég mutattam rá, hogy a vogul *näyr* szónak a magyar *nyerég nyer*-tőve felel meg (Népiünk és NY. I: 209.). Mi fejlődött volna tehát a magyarban a régi *sőγ- ~ *sěγ igetőből, ha ahhoz egy -r igeképző járult volna hozzá? A vog. *näyr* ~ magy. *nyer*- példájára bizonyára *sőγō-r ~ *sěγē-r > sőγ-r

~ *sēγ-r > *sör ~ *sēr ~ *ser íme, itt vagyunk a *cserény* szónak eredeti sör- ~ sēr- ~ ser- tövénél, hiszen láttuk már, hogy a *cserény* eredetibb alakja *sörény* ~ *sēréný volt s ma is él a *sörény* mellett a *sering* és *sirin* alak. A *cser-éný* tehát éppúgy -éný képzős igeszarmazék, mint a *söv-éný*, azonos igéből származott mind a kettő, de a *cserény*-ben a pusztá igető meg van toldva még egy -r igeképzővel.

Nézelődjünk most tovább, hogy van-e a mi nyelvünkben csakugyan nyoma olyan -r képzős igének, melyből a *cserény* származhatott. Van-e nyoma a *sörény*, *sēréný, *sering*, *sirin* alapján föltehető *sörni v. *sērni v. *serni v. *sirni igének, melynek valami „szőni” vagy „fonni” jelentése lehetett?

Az igékhez járuló -r igeképző finnugor eredetű képzőnk (Nyhas.⁷ 66.) s eleven képző volt valamikor a magyar nyelv külön életében is. A köznyelvből már kiveszett, de tájnyelvben még él a *kanyarni* ige (MTSz.); a köznyelvben csak tovább képzett alakjai élnek, mint a *kanyar-ít-ni*, *kanyar-gat-ni* stb. Ma már nincsen tájnyelvben sem *nyomorni, *háborni ige, hanem van *nyomor-ít-ni*, *hábor-ít-ni*, s a *nyomor, *hábor igék emlékét a belőlük származott igenevek őrzik, a régi *nyomoró*, *háboró* > mai *nyomorú*, *háború*. Ha tehát látjuk a székely *ser-ít-ni* = „fonalat fonni” igét (MTSz.), akkor tudhatjuk azt, hogy volt egyszer *ser-ni ige is, mint volt a *nyomor-ít-ni* előtt *nyomor-ni. Tudjuk, hogy némely ige töve egyszersmind névszó is lehet. Valaki *les* és valaki *les-~~te~~* megy. *Fagy* a víz, erős a *fagy*. *Nyom* valamit a láb s van a lábnak *nyom-a*. *Kanyar-og* a folyó s van neki *kanyar-ja*. *Sodor-ít-ják* a cérnát s van a cérnának *sodr-a*. Székelyföldön *ser-ít-ik* (= sodorják) a fonalat és „kiment a *ser-e* a sodrott cérnának v. fonalnak, amelyet visszafelé sodornak” (MTSz.). Íme, itt van a „valaminek a *ser-e*” = „sodrás-a” főnév, mely világosan mutatja, hogy volt egykor *ser-ni = „sodorni” ige, melyből a mai *ser-ít-ni* = „sodorni”, „sodorítani” ige lett.

Mit is kérdeztünk az előbb? Azt, hogy kinyomozható-e valami „szőni” vagy „fonni” jelentésű *ser-ni ige. Íme, itt van az a *ser-ni, amelynek jelentése az volt, hogy „fonalakat összefonni”. Volt tehát igenis olyan *ser igénk, amelynek jelentése „fon” volt, tehát azonos azzal a „fon” jelentésű *ser igével, melyből az eredetileg „fonás”-t jelentő *seréný > *cserény* szó lett. Az a *ser ige tehát a *szó* ige s kezdetű változatából lett az -r igeképzővel s jelentése: „fon” volt. Így lett a belőle képzett *cserény* jelentése „fonás”, „fonat”, „fonadék”.

De volt annak a *ser igének és társainak még eredetibb jelentése is. A MTSz.-ban látjuk a következőket. *Sēr-dít*, *sör-dít*: „pördít, fordít”; *sēr-dül*, *sör-dül*: „pördül, fordul”; *sēr-ég*: „pörög, forog”; *sēr-get*, *sír-get*, *sör-get*, *sür-get*: „pörget, forgat”; *sir-ing* a víz: „forog, örvénylik”; *sir-inget*: „forgat”; *sēr-ít*, *ser-ít*, *sēr-itt*, *sir-ít*, *sir-ít*, *sir-itt*: „sodor, pödör”; *sēr-ül*, *sir-ül*: „fordul, sodródik, tekerődzik”. Ezekből nyilván kitetszik, hogy a *cserény*-nek és alakváltozatainak alapszavául szolgáló *sēr, *ser, *sir ige, illetőleg ennek származékai, azt je-

lentették valamikor, hogy ,forog', illetőleg ,forgat'. Ebből a jelentésből fejlődött ki az, hogy ,fon' és ,fonódik'. A *fonál-cérná-t* (NySz.) már a XVII. században *serített cérná*-nak hívták Erdélyben. Az „Anno 1681. Die 21. Mensis Julii. Az ÖNGk. Tábori Alkalmatosságokra kívántató Társzekerek, Lovak, Ökrök és egyéb Bonumok Regestuma” című irományban, mely I. Apaffi Mihály fejedelem magyarországi táborozása alkalmából készítettett, ebben a lajstromban olvashatjuk: „*Seritet Czérnát* Lib. 10”.³ Itt a *serített cérna* bizonyára nem ,forgatott', hanem ,fonott' cérnát jelent. Erdélyben ma is ,*megsirit*-ik a fonalat', *serittő*, *sirittő* pedig a ,(két fonál összesodrására való) sodró orsó', s a ,kötél, cérna *megsírül'* (MTSz.). Most *serít*-ik, de régen nem *serít-ették*, hanem **ser-ték* a fonalat (valamint nem *háborít-ották*, hanem **hábor-ták* az ellenséget), majd **ser-ték* általában a fonni való dolgokat, **ser-ték* a vesszőfalat is, és úgy lett annak a neve: **ser-ény* > *cserény*.

Hogy más meg ne akasszon, inkább magam akadok meg azon, hogy ha a **ser* ige azt jelentette, hogy ,fon', akkor a belőle lett **ser-ény* > **cserény* mért nem azt jelenti, hogy ,fonó, aki fon', mért azt, hogy ,fonott, amit más fon'. Erre nézve csak utalok egy másik, szintén deverbális -*r* képzős igenek igenevére. „*Nyom* valakit', tehát ez ige -*r* képzős származéka, a **nyomor-ni*, szintén azt jelentette, hogy ,jemanden drücken, unterdrücken', mutatja ezt a *nyomor-gat* jelentése is; mégis a *nyomor-ni*-ből származott *nyomoró* > *nyomorú* névszó nem azt jelenti, hogy ,nyomó, aki mást elnyom', hanem azt, hogy: ,elnyomott, akit más elnyom'. Az -*r* képzős ige igenevei között tehát van mind cselekvő, mind szenvedő értelmű, mint általában az igenevek között.

Tudjuk azonban, hogy egy a *cserény* a *sövény*-nyel s mind a kettő a szó igéből sarjadt. Ha tehát a *cserény* alapszaváról a *serít* és társai által kiderült, hogy mielőtt ,fonás' végzését jelentette volna, eredetileg valami ,forgó mozgás'-t jelentő ige volt, akkor ezzel már azt is állítottuk, hogy ugyanaz volt a jelentése a *sző* igenek is. Természetes ez, hiszen a finnugor népek őstörténetének kutatói abban a véleményben vannak, hogy „a szövés ismerete nem tartozik az obi-ugorok eredeti műveltségéhez és hogy azt más néptől, valószínűleg a tatároktól, tanulták” (ZICHY: A magyars. őstört. 15. l.). Ugy van tehát, hogy mi és a mi nyelvrokaink előbb éltünk a *sző* igével, később ismertük meg magát a *szővés* mesterségét: bizonyos tehát, hogy a *sző* ige sem a magyarban, sem a vogulban, sem az osztjákban nem jelenthette eredetileg a ,szövés'-t, hanem olyan jelentésének kellett lennie, mint a *serít*-nek, mely jelent forgó mozgást is, fonást is. Okoskodásunkat csakugyan igazolja is a vogul nyelv. Leírta MUNKÁCSI, miképpen készítik a vogul asszonyok az „incérná”-t (Vog. NépK. Gyűjt. IV: 419.): „A száraz ínból az asszo-

³ SZÁDECZKY—KARDOSS BÉLA barátom szíves közlése.

nyok cérnát készítenek. Az inat fejszefokkal szétverik, hogy puha legyen; azután cérnavastagságban szétszaggatják, a térden vagy arcon sodorják (fonják). Ezt az incérnát fára vagy csontra fűzik (dugják). Ezt a csontot »incsont«-nak mondják. Ez a mondat, hogy: „a térden vagy arcon sodorják (fonják)“, így van a magyar szöveg vogul eredetijében: „šanšəl män pajtəl säyau“. Ez a *säy-au* a mi szó igénk megfelelője (a *tő* benne = *säy-*) és láthatjuk, hogy éppen az a jelentése, mint a *serít* (< **sey-r-* + *-it*) igének. MUNKÁCSI fordításába a „sodorják“ és „fonják“ mellé szinonimumnak bátran odaírhatjuk ezt: *serítik*. Tehát a szó megfelelőjének a vogulban még az a jelentése van, hogy: „sodor“, „serít“, vagyis csakugyan igaz az, hogy a szó eredetileg „sodrás“-t, „forgó mozgás“-t jelentő ige volt. Ilyen ige volt csakugyan nemcsak a *cserény*-nek, hanem a **szövény*- > *sövény*-nek alapszava is.

Ha mármost tudjuk, hogy a szó jelentése nem „sző“ volt eredetileg, hanem „sodor“, „valami forgó mozgást végez“ stb., akkor ne sajnáljuk egy kissé távolabbra is nézni a nyelvrokonságban, hátha távolabb is megleljük ez ige megfelelőjét. A vogul *säy-* igetőnek pontos megfelelője a magyarban a *sző*; hiszen az Árpádkori *mênëy*, *kérëy* is ma *ménő*, *kérő*, és a honfoglalás előtt átvett óbolgár **ödäy*, **čöpräy*, **sidläy*, **inüy* ma a magyarban: *idő*, *söprő*, *szöllő*, *ünő* (GOMBOCZ: BTL. 171.). Ami pedig a vogul és finn közti hangviszonyt illeti, tudjuk a következőket. A vogul szókezdő *s*-nek a finnben szintén *s*- felel meg: vog. *säm* ~ f. *silmä*. A vogul *-ä*-nek megfelelhet a finnben *-y-*: vog. *täl* ~ f. *syli*. A vogul *γ*-nek megfelelhet a finnben *-k-*: vog. *xy* ~ f. *poika*. Ezekből az következik, hogy a magyar *sző* és vogul *säy-* igetőnek a finnben hangtanilag pontosan megfelelne egy *syk-* igető. Ha tehát egy ilyen alakú finn igetőnek eredeti jelentése is „valami forgó mozgás végzése“ volna s ebből „hajnak vagy fonálnak sodrása, sodródása“, akkor bizonyos, hogy az a finn igető a vogul *säy-* és magyar *sző* megfelelője, a *sövény* és *cserény* alapszavának megfelelője. Már pedig van ilyen finn igető. A finn *sykertää* azt jelenti, hogy: „összetekerni, összetekerődni; *sykerö* = „tekergődő valami, hajtekeres, hajfonadék“; *sykky* v. *sykkyrä* = „gombolyag, összebonyolódott fonál“. Látható, hogy a *sykertää* a *syk-* igetóből deverbális képzés, a *sykerö* pedig egy *syker-* igetóből képzett névszó. Ez a *syker-* igető pedig éppoly *-r* igeképzős származéka a *syk-* tőnek, mint ahogy a magyar *serít*-ben a *ser-* igető a *sző* *s*-es változatának *-r* képzős származéka. Észrevehettük, hogy a fonálnak és a hajnak sodrására, sodródására alkalmazza mind a finn, mind a vogul ugyanazt a szót, melynek töve él a magyar *serít* *se-* részében. Itt említem tehát meg azt, hogy Erdélyben és a csángóknál is nemcsak a „kötélsirül“, hanem a haj is:

Szeretén tul van egy szép lyány,
Haja sirül fejr nyakán. (MTSz.)

Talán nem véletlen ugyanannak a *sodrást* vagy *sodródást* jelentő szónak ilyen kettős alkalmazása egymástól oly sokvol eső finnugor nyelvekben. Úgy látszik, hogy a *szó* ige, illetőleg változatai finnugor korbeltől s abban a korban alkalmazták már a fonál készítésének és bizonyos női hajviseletnek megjelölésére. Az a jelentése már, melyet a belőle származott *sövény* és *cserény* mutat, nincsen meg a rokon nyelvekben, jeléül annak, hogy a 'vesszőből fonni' jelentése a magyar életben fejlődött ki az épületek és eszközök vesszőből való készítésének megtanulásával.

Hiszen a vesszőfonásnak nagy divata volt az országban századokkal ezelőtt: „Mivel a portyázó török ellenében nemcsak minden várost és lakott helyet, hanem minden majorságot is meg kellett erősíteni, arról szó sem lehetett, hogy ezt holmi szilárd és tartós anyagból mívelhessék. Jámbor eleink tehát az úgynevezett magyar építési módhoz, a sövényépítéshez fordultak. Ehhez minden magyar jobbágy értett, ehhez nem kellett egyéb, mint fa és föld, ebben pedig eléggé bővelkedtek. Ha a sövényépítés útján készült várat jó karban tartották és jól gondozták, nemcsak a rabló és portyázó csaták ellen nyújtott biztos menedéket, hanem még a rendszeres ostromot is bátran kiállotta. A sövényépítés multja messze visszanyúlik a középkorba; igazi kifejlődése és virágzása azonban a török időkre esik. A hódoltság korának írott emlékeiben olvashatjuk, hogy a magyar paraszt a házát sövényből fonta, agyaggal tapasztotta és náddal vagy szalmával fedte. Minden falu leírásából láthatjuk, hogy még a XVII. század végén is a magyar parasztház volt a legkülönb. Az oláhok és rácok a hódoltság területén majdnem kizárólag földalatti odukban és vermekben, a horvátok szalmakalibákban laktak. A magyar ember azonban nemcsak házát, de kerítését, ólait, félszereit, magtárul szolgáló szuszékjait, lábas kasait, sőt még kemencéjét is sövényből fonta s agyaggal tapasztotta. (TAKÁTS S.: Rajzok II: 9—10.) GyÖRFFY ISTVÁNNak egy értekezéséből tudjuk (Népr. Ért. IX: 160.), hogy a vesszőfonásos építkezés mennyire divatban volt hazánkban a XVII. században és a XVIII-dik elején is. 1700-ban Komádiban a nagy templom helyébe sövény-templomot építettek. Nagyrábén az 1783 előtti régi templom paticsból épült. „Ha a templomépítésre sövényfalat használtak, bizonyosnak vehető, hogy házépítésre is alkalmazták“. 1715-diki összeírás azt mondja, hogy Vámospércsen, Böszörményben sövényfalú házak vannak. A XVII. század végén Debrecenben „a tehetős polgárok az épületi falak oldalai gyanánt facölöpöket vagy sövénnel font karókat alkalmaztak s azokat agyagsárral vagy cementtel betapasztották“. 1715-ben egész Nagykállóban kőház nincsen egy sem, hanem mind sövényből vagy nádból van építve. Ime, ilyen multja van

földünkön a *cserény*-nyel, *sövény*-nyel való építkezésnek. Sőt nemcsak multja, hanem jelene is. Ma is dívik még az ilyen építkezés a Tiszavidéken, mert fűzfa van ott bőven. „Tiszafüreden — mond GYÖRFFY — lehet olyan istállót látni, melynek fala olyan szép fonással készült, mint a kas fonása, még besin cs tapaszta”. SZILÁDY ZOLTÁN pedig (Népr. Ért. VI: 112.) ezeket írja: „A *lésza* névvel . . . Alsófehér megyében (oláhul (*liesza*) *sövénykará* mokat értenek, ahová fejéskor a juhokat behajtják. Erdély különböző vidékein pedig a kerek kalyiba formájára találunk néha egyetlen *sövénykerítésű* udvaron csürt, disznóolat, tyúkketrecet és boritót meg jó szellős kukorica-kast, ilyen *sövényfonású* oldalakkal. Ugyanígy készül a marhaistálló, sőt a gazda háza is, amelyet aztán behánynak sárral, vagyis betapasztanak“. Ilyen művelődéstörténeti oka van annak a nyelvtörténeti jelenségnek, hogy a *sző* ige származéka csak a mi nyelvünkben vette föl a ‚vesszőfonás‘ jelentést.

Az eddigi bizonyságokon kívül van még nyelvünkben bizonyíték arra, hogy a *sövény* (tehát a *cserény* is) a *sző* igéből lett. Tudjuk, hogy a vesszőből font kerítés, melynek igen nagy kelete volt az elmúlt századokban, *sövénykerítés* vagy röviden *sövény*. Az 1572-diki Bécsi Kalendárium szerint (A7-NySz.) „fonni *souint*, valamint tennie vete mint kellő lezen“. Tudjuk azt is, hogy van a kerítésnek olyan módja is, hogy nem vernek le karókat, nem fonnak össze vesszőket, hanem csak ültetnek vagy nőni hagynak alkalmas bokrokat, egymást érve sorban, s az a sűrű bokor-sor, az szolgál kerítésül. Ez pedig az *élő-sövény* vagy *eleven-sövény*, vagy egyszerűen ez is *sövény*. „Több e féle bojtos és bokros fákból is csinálhatni ilyen zöldellő és *eleven sövént*, az mint vad rósábúl, vad megybúl, szederj bokorbúl, fái sóskábúl avagy kecske rágó fából“ (XVII. sz., Lipp: PKert: I: 14, NySz.). Az ilyen sövényt tehát nem emberek fonták, hanem ott a bokroknak tüskés ágai maguktól szövődték össze akadályá. Ha valamely állat a kertbe kívánczolt volna, bizony megakadt volna a *sövény*-ben, a bokrok sűrűjében, akárcsak Ábrahám kossa. „És mikor felemelte volna Ábrahám az ő szemeit, látá, hogy egy kos akadott volna meg szarvánál fogva a *szövevény*ben háta megett“ (Móz. I: XXII: 13.). Ime, mit mond a magyar biblia régies nyelve? Nem *sövény*-ben, hanem *szövevény*-ben. A sűrű bokros hely, mely összeszövődőágaival olyan akadály, mint a *sövény*, itt *szövevény*. Ime a rokon jelentésű *sövény* és *szövevény* szó nyelvi rokonságának bizonyítéka; a *szövevény* pedig szemmel láthatólag a *sző* ige származéka. Így tartozik egy családba a *sző*, *szövevény* és *sövény*. A XV. századi Jókai Kódex azt írja Szent Ferencről, hogy számára „Semegy lakas semuala, holot feyet lehaytana Nemynemew sewrew *zewueuenben*: holot tewuisben czynaltuala olyatant ment egy haylok s bele mene (27.) Czeglédi István (XVII. sz.) a „bujdosásnak *szövevényes* pusztáját“ emlegeti (Czegl.: Enoch. III: 10.). 1621-ből olvassuk: „Akkor és azelőtt az udvarház mostan mely helyön va-

gyon, az is mind a féle erdős, gazos és Zeövevényes hely volt“ (MNy. X: 370.). A bokrok sűrűjét, bozótját jelentő *szövevény* szó a *sző* igéből már az ugor korban termett, mert a vogulban szintén ez ige megfelelőjéből származott a ,bozót‘ jelentésű *seßam* szó: *ānam manāräy’ ti iniy’-jiß sāt seßam na tārätaskälän*: engem ezen csipkerózsafa hét bozótjába ugyan mért bocsátottál alá? (VogNGy. III: 20.) *ti iniy’-jiß sāt seßam nan manāräy’ jāmilitän ? ti l’ām-jiß pal’ seßam nan manāräy’ jāmilitän*: ezen csipkerózsafa hét bozótot te minek járdalod, ezen zelnicefa sűrű bozótot te minek járdalod? (VogNGy. III: 20.) Hogy a vogul szó alakját megértsük, tekintsük azt is, hogy az osztjákban a *sěß* ,hajfonat‘-nak megvan *saßām* alakja is (PAASONEN-DONNER: Ostj. Wörterb. 215.) A *gaz*-t, *szövevény*-t, *bozót*-ot együtt emlegeti KUTHY LAJOS is (Hazai Rejtelmek 1906. kiad. I: 263.): „Tovább kötésig érő *gazberek*, melynek ritkuló *szövevényi* közül kilátszanak az elhagyott fészkek. *Bozót* és morotva . . .“ stb.

A *szövevényes* helyet *sűrű*-nek is szokták mondani. „Nemynew *sewrew* zewuenenben, holot tewuisben czynaltnala olyatant ment egy haylok“ (XV. sz., JóKK. 27.). „Az puzta erdőre futa es ott az serwben es wdwkban kezde lappangozny“ (XVI. sz., Érdy K. 236b.). A *sűrű*-nek a régi nyelvben *sér-ű*, *sőr-ő*, *sír-ő*, *sür-ő* változatai is vannak, tehát olyan *-ő > -ű* képzős igenév lehet, melynek alapszava *sér-*, *sőr-*, *sír-*, *sür-* igető. Ha mármost ez alapszó változatait megtekintjük, azt látjuk, hogy azok azonosíthatók a *cserény* < **sēr-ény* ~ *sör-ény* ~ *sir-in* főnév és a *ser-ít* ~ *sör-get*, *sir-ít*, *sür-get* igék alapszavával. Ebből az következik, hogy a *sür-ő* > *sür-ű* szavunk szintén azon *-r* képzős ige származéka, mely igéből a *cserény* is lett, a *sövény* és *szövevény* testvérhajtása; hiszen a *sűrű* is jelenti azt, amit a *szövevény*, *szövevényes*. Hogy a *sűrű* szó magyarázatának ez a helyes útja, ezt mutatja az, hogy a *sűrű*-nek *sirű* v. *sírű* változata a NádK.-ben (80. l., XVI. sz. el.) még azt jelenti, hogy ,forgó mozgást végző“, vagyis megvan még benne a *sövény* és *cserény* alapszavának legeredetibb jelentése is. A pokol lángját mondja a Nádor Kódex *sirű*-nek vagy *sírű*-nek s ez a szó ott — mint bőven kifejtettem (MNy. VII: 388—9.) — azt jelenti, hogy ,forgó“, ,tekerőző“. De van még más bizonyítéka is a *sűrű* és *sző* rokonságának, hadd rekesztem be vele hosszúra nyúló értekezésemet. Mikor még nem tudták vagy nem merték tudni, hogy Petőfi elesett s még várták vissza mint bújosót, akkor írta róla Arany „Lantos“ c. költeményét s abban írta ezeket a sorokat:

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, örülteket beszél,
Mitől rémült farkas megfut, s vonít az eb,
Mitől vehető a szarvas idéltlen hozza meg.

A bibliás, zsoldáros ARANYnak lelkéből ez az utolsó sor bizonyára a templomi énekes könyvből verődött vissza. A XXVIII. zsoltár 9-dik verse SZENCI MOLNÁR ALBERT szavaival így van:

Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy a szarvas idétlent szül:
Nagy harsogásától annak
Az erdők felfelszakadoznak.

KÁROLI szerint „Az Úr szava megborjazzatja a nőstény szarvasokat, lehántja az erdőket“. „Erdőket“ — ha azonban e szó eredetijét keressük a latin bibliában, helyén a „condensa“ szót találjuk: Vox Domini praeparantis cervos, et revelabit *condensa*. Ezt a jézsuita Arndt Ágoston modern, kritikai fordítása (1910.) nem egyszerűen „erdők“-nek, hanem „sűrű erdők“-nek fordítja: „Die Stimme des Herrn, der die Hindinnen gebären lässt und die *dichten Wälder* lichtet“. Itt tehát „szövevényes erdő“-ről van szó. Ha a „condensus“ szót megkeressük MOLNÁR ALBERT szótárában, azt a jelentését találjuk, hogy: Sűrű. Megkeressük PÁRIZ PÁPAiban, ugyanezt találjuk: *sűrű*. Megkeressük azonban „condensa“ megfelelőjét a legrégibb zsoltárfordításokban, melyek minél szószerintebb akarnak fordítani — ott már mást találunk! DöbrK. 74.: „Úrnak szova szarvasoknak szerzője és egybe szöventet (ég be zöventet) megjelent“. KeszthK. 64.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzője és megjelent“ *egybe-szünteket* (egybe zwnteketh)“. KulcsK. 63.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzője és megjelent *egybe-szünteket* (egybe zwnteketh)“. Ime a *sűrű* szót a XV., XVI. század fordulója körül még a *sző* szó származékai-val fejezhették ki! A *sző*-ből származott a **szöven-ik* és a **szőn-ik* ige; egyiknek igeneve a *szövent* = „ami szöve van“ > „sűrű“ — ez van a Döbr. K.-ben; a másiknak igeneve a *szönt*, ugyanazon jelentéssel, ez van a Keszth. és KulcsK.-ben.

Nehezen tudok ellenállni annak a kísértésnek, hogy most aztán át ne csapjak a *séreny* (= szorgalmas), *sérdül* (= nevededik), *sért*, *sérül*, *serkent*, *sarkantyú*, *sarjú* szavaink magyarázására is — ugyanis ezek mind a tárgyaltam szócsaládba tartoznak. De nem akarom átlépni azt a határt, melyet értekezésem címében magamnak kitűztem. Megérem tehát annyival, amennyi a *cserény* szó eredetének megkereséséhez szükséges volt; de már elhagyom azokat, amelyek a *cserény* szó eredetének megállapításából következnének. Van, aki csóválja a fejét e különböző jelentésű szók egy eredetre vitelén? Akkor csóválja bátor a fejét azon a fejlődéstörténeten is, melyet az állatvilág, a növényvilág, a néma kövek mind-mind hirdetnek; az egyszerűből a sokféleség kivirágzásán. Mihelyt igeszármazékokról van szó, készen lehetünk a leggazdagabb alak- és jelentés-változásokra. Hirtelenében mondom csak: ki gondolná, hogy ugyanazon igenév jelent száraz ágat, rancos vénasszonyt, disznópörccöt (*tepertő*), egy

másik meg ostor végére kötött lószórt és napnak nyilazó fényét (*sugár*)? Etimológiák keresésében a legtávolabbi, legszétfutóbb utakon is megindulhatunk — csak nyelvtörténeti adatok legyenek útmutatóink. Most pedig egy rövid mondatban így ismétlem meg az eredményt: a *cserény* szó a finnugor eredetű *sző* igénk s kezdetű változatának *-r* képzős származékából lett az *-ény* képzővel s eredeti jelentése 'fonadék' volt.

